

Stapsgewijs op weg naar Geopark Peelhorst en Maasvallei

THEA HUIJSMANS EN
JOS VAN DER WIJST,
PROVINCIE NOORD-BRABANT

Nederland heeft een geologisch uniek gebied waar sprake is van zichtbare tektonische activiteit: Het breukensysteem van de Peelrandbreukzone. De breuken van de Peelrandbreukzone zijn onder andere bekend van de terreintredes en de aardbevingen van Uden (1932) en Roermond (1992) (Van de Mortel, dit tijdschrift). Maar hun bekendste kenmerk is het voorkomen van wijst. Wijstgebieden ontstaan door het opwellen van ijzerrijk water (kwel) bij de breuken. Het zijn moerassige gebieden op de hogere delen in het landschap, met ijzeroerbanken en een speciale samenstelling van flora en fauna (Ettema, dit tijdschrift). Wijst is uniek, in Nederland, en wereldwijd. Volgens de initiatiefnemers zijn de wijstgebieden een Geopark waardig.

AFBEELDING 1 LINKER PAGINA. | Een zichtframe bij Donzel (Nistelrode). Door op de juiste manier door dit metalen raamwerk te kijken wordt duidelijk gemaakt waar de breuk zich in de ondergrond bevindt.

Van ontginning naar herstel

De interactie tussen mens en het landschap is goed zichtbaar op historische kaarten (Timmers, dit tijdschrift). De Peelhorst, het hoger gelegen gebied naast de Peelrandbreukzone, is van oorsprong een nat en leeg gebied waar veenvorming plaatsvond in moerassen. De randen van dit gebied waren echter juist ideaal voor bewoning: men was altijd verzekerd van water. Het Peelhorstgebied veranderde drastisch vanaf de middeleeuwen. Vanaf toen werd op steeds grotere schaal veen gewonnen. De ontwatering werd later ook ter hand genomen; de Peelhorst veranderde in een landbouwgebied, met op de hoge dekzandruggen restanten van heide en aangeplante (naald)bossen. Van oorsprong was de landbouw kleinschalig, maar na de Tweede Wereldoorlog gingen de ontwikkelingen snel, want Nederland moest zelfvoorzienend worden. Dankzij de Landinrichtingsdienst, met in hun kielzog de ruilverkaveling, veranderde de Peelhorst in een van de belangrijke intensieve landbouwgebieden van Nederland.

In de jaren 70 van de vorige eeuw kwam er een kentering in het denken over de maakbaarheid van landschap. Er kwam oog en waardering voor bijzondere elementen in het landschap. Eerst plaatselijk, waardoor de voorgenomen aanleg van de A50 over het laatste restant wijstmoeras bij het Annabos in Uden is voorkomen. Met het groeiend milieubewustzijn kwam er meer aandacht voor het wijstverschijnsel. Ook kwam er steeds meer (wetenschappelijke) belangstelling voor de wijst en de breuken van de Peelrandbreukzone. In 2004 werd het Annabos door de provincie Noord-Brabant aangewezen als aardkundig monument. Het Waterschap Aa en Maas gaf in 2006 een opdracht aan ingenieursbureau Witteveen+Bos om de verspreiding van wijstgebieden in beeld te brengen. Het onderzoek leidde tot een kaart met een eerste inventarisatie van de ligging van wijstgebieden. De wijstgebieden werden in 2007 vastgelegd op de Brabantse aardkundige waardenkaart. Ook besloot de provincie samen met het Waterschap Aa en Maas en betrokken gemeenten, instanties en beheerders, middels een convenant de vijf meest waardevolle en kansrijke wijstgebieden te gaan herstellen. In 2008 werd hiertoe een zogenoemde instrumentenkoffer opgesteld, gevolgd door uitvoeringsplannen voor de verschillende deelgebieden.

In 2016 werden twee succesvolle projecten in Noord-Brabant afgerond: Wijstherstel en Breuken Beleven. In het kader van het Wijstherstelproject werden in 2016 vijf projecten opgeleverd. Van deze projecten liggen er vier in of nabij de Maashorst, het gebied op de noordelijke punt van de Peelhorst. Het betreft aanpassingen of deelherstel in het Annabos in Uden, het wijstgebied Donzel, ten westen van Nistelrode, het beekdal van de Venloop nabij Slabroek en het Wijstbos ten zuiden van Zeeland. Het vijfde gebied ligt in Gemert, waar dankzij het wijstherstel, het wijstwater weer de bron is van de Esperloop. Het succes van de wijstherstelprojecten maakte dat de provincie Noord-Brabant samen met het Waterschap Aa en Maas het wijstherstel heeft voortgezet.

De droogte van de laatste jaren maakt de roep om maatregelen groter. Ook waterberging tijdens de natte periodes maakt dat meer kennis over de hydrologie van breuken noodzakelijk is, en dat deze kennis wordt uitgedragen. Door Natuurcentrum de Maashorst, gelegen in het gehucht Slabroek bij Uden, is een lespakket “wijst” ontwikkeld waar de scholen uit de Maashorstregio op kunnen inschrijven. Ook is een deel van de permanente tentoonstelling gericht op het wijstverschijnsel. Het Breuken Beleven project van de gemeente Gemert-Bakel had eveneens als doel om meer bewustwording te creëren, en om toerisme aan te wakkeren, vooral voor de breuken van de Peelrandbreukzone. Er zijn wandel- en fietsroutes ontwikkeld en er zijn studenten uitgedaagd om te komen met creatieve ideeën om de breuk zichtbaar te maken. Een aansprekend resultaat zijn de zichtframes (Afb. 1), die inmiddels ook in andere gemeenten zijn of worden geplaatst. Het Breuken Beleven-project werd afgesloten met een excursie. Het hoogtepunt was daarbij het bezoek aan de onderzoeksleuf in

Bakel, waar onderzoek is gedaan door de Vrije Universiteit Amsterdam en de Geologische Dienst Nederland (TNO) (Van Balen, dit tijdschrift). In Deurne is een ander mooi voorbeeld te vinden van het zichtbaar maken van de effecten van de Peelrandbreuk (Afb. 2). Hier is een ondergrondse waterval zichtbaar gemaakt, op een plek waar een grondwatersprong van enkele meters voorkomt.

Het (Unesco) Geopark: van Peelrandbreuk naar Peelhorst en Maasvallei

De zes Brabantse gemeenten langs de Peelrandbreukzone (Landerd, Bernheze, Uden, Boekel, Gemert-Bakel en Deurne), het Waterschap Aa en Maas en de provincie Noord-Brabant hebben vervolgens de eerste stap gezet op weg naar een Geopark door de ondertekening van de intentieverklaring ‘De Peelrandbreuk wijst je de weg van Peel tot Maas’. In eerste instantie was de Peelrandbreukzone de verbindende factor. Al gauw werd groter gedacht, op advies van het Nederlands Forum Unesco Global Geoparks (NFUGG). Dit forum assisteert en adviseert bij de voordracht. Het gebied van het Geopark in oprichting omvat nu de gehele Peelhorst en een brede zone in de aangrenzende slenken. Aan de oostzijde betreft deze zone de aangrenzende Maasvallei met Maasterrassen (Woolderink *et al.*, dit tijdschrift). Hiermee zal het voorgestelde Geopark Peelhorst en Maasvallei het hele gebied omvatten dat gerekend kan worden tot de invloedssferen van de breuken van Peelrandbreukzone en de breuken van de Venloslenk, zowel in Noord-Brabant als in Limburg. Op de grens van de twee provincies liggen de gebieden die karakteristiek zijn voor het oorspronkelijke landschap van de Peelhorst, de Peelvenen en de Groote Peel. Gestart als een Brabants initiatief heeft Limburg inmiddels aangegeven dit initiatief te steunen en onderzoekt de mogelijkheden om aan te sluiten. Het is hiermee een groot en herkenbaar gebied met daarin drie opvallende en unieke landschapskenmerken die direct of indirect zijn gekoppeld aan het breukensysteem: de natte gronden langs de breuken met plaatselijke wijst, de Maasterrassen met plaatselijke kwelgeulen, en de restanten van de veengebieden.

Unesco status?

Om een UNESCO Geopark-status te verkrijgen moet ook wetenschappelijk onderbouwd worden waarom juist dit gebied op basis van de aardkundige waarden internationaal onderscheidend is. Daarnaast kijkt het Nederlands Forum Unesco Global Geoparks naar de samenhang en de bescherming van de gebiedskwaliteiten. Bovendien moet worden aangetoond dat het gaat om een levendig gebied, waar wetenschap en de lokale gemeenschappen bij betrokken zijn en voordeel van hebben. Educatie op alle niveaus vormt de kern van het UNESCO Geopark concept.

Het streven naar een Unesco Geopark kan ook een aantal maatschappelijke belangen dienen. Het Geopark laat zien hoe belangrijk de ondergrond en het watersysteem is, en dat we er met respect mee om moeten gaan. De afgelopen droge zomers hebben aangetoond dat het belangrijk is om het

water op de hoge gronden van de Peelhorst vast te houden. Net als in het verleden moeten we de natte gronden en hun bijzondere flora en fauna en landschappelijke structuren weer waarderen. Herstel van de slechte waterdoorlatendheid van het breukensysteem kan bijdragen aan de verdrogingsbestrijding, en tegelijkertijd ook aan waterberging tijdens natte periodes. Kennis over de ondergrond is belangrijk voor bouwprojecten en een duurzame landbouw. Vroeger wist men: niet bouwen op de breuk en gewaskeuze aanpassen aan de ondergrond en specifieke omstandigheden. Boeren waren verheugd om een wijstperceel te bezitten, een toevluchtsoord in droge tijden. Maar lokale kennis is verdwenen, terwijl juist de schaalvergroting en de druk op de ondergrond toeneemt. Op verschillende plaatsen op de breuk zijn in Brabant bouwprojecten in ontwikkeling, waar men zich, dankzij alle recente aandacht voor de breuk, op tijd realiseert om bij de inrichting rekening te houden met de breuk. Maar denk daarbij ook aan nieuwe ontwikkelingen, zoals ondergrondse koude-warmte systemen en het gebruik van aardwarmte.

Internationale erkenning en daarmee een Unesco-status is het ultieme doel van het streven van het Geopark. Maar duidelijk mag zijn dat het streven naar een Geopark op zich al van enorme meerwaarde is voor de streek.

De eerste voorzitter van het Geopark, Pierre Bos, de burgemeester van Boekel, verwoordde de ambitie van het Geopark (toen nog alleen Peelhorst) als volgt:

Nu kent men het gebied van de Peelhorst van de intensieve landbouw. Straks kent men het vanwege het Geopark: Een uniek gebied (geologie) met een bijzondere ontstaansgeschiedenis (cultuurhistorie), en met unieke plekken zoals de wijst en de Peelvenen.

AFBEELDING 2. | Op het terrein van "Bijzonder Brabants", bij Deurne, is de grondwatersprong bij de Peelrandbreuk zichtbaar gemaakt door middel van een metalen scherm.